

Verdens forvaltere

– med et gudgivet mandat

Lars Boje Sønderby Jensen (red.)

CREDO

Indhold

- Forord*
af Lars Boje Sønderby Jensen **7**
- Næstefrit område findes ikke*
af Jens Ole Christensen **10**
- Bæredygtighed, forvaltning og håb*
af Peter Søes **19**
- Ikke mere end græsset?*
– Francis Schaeffers filosofiske og teologiske
perspektiv på vores økologiske udfordringer
af Nils Andersen **45**
- Må man sætte et CO₂-aftryk?*
– Et klima- og miljøperspektiv
af Margrethe Winther-Nielsen **60**
- Hvad må bæredygtighed koste?*
– Et politisk perspektiv
af Mads Bøndergaard Kobbersmed **89**
- Guds hænder – Hvordan gode og sunde virksomheder
løfter et vigtigt samfundsansvar*
af Manuel Vigilius **111**
- Kirken og bæredygtigt iværksætteri*
af Amar Raljevic **135**

Er det forsvarligt at spise kød?
– Et etisk og teologisk perspektiv
af Lars Boje Sønderby Jensen **143**

Glæden ved det simple
af Lisa Rom Boye **168**

Tid, forvalteransvar og bæredygtighed
af Peter Øhrstrøm **182**

Forord

Jonna blev veganer for dyrene, Magnus droppede kødet for klimaet, og Esther scorede 12-taller for at redde miljøet med en forskerstilling. Mine studiekammerater og jeg begyndte på Københavns Universitet i 2014. Mange var dedikerede og offervillige med en næsten religiøs iver, der næsten fik min egen religiøsitet til at blegne. Jeg troede på Gud, de troede på klimakampen.

Jeg kom godt ud af det med veganerne og de klimabevidste. Jeg oplevede, at vi havde noget til fælles. Vi troede alle på noget, der var større og vigtigere end os selv. Vi var alle overbeviste om en sag, der måtte have konsekvenser i vores liv.

Tanker om klima, miljø og dyrevelfærd fylder ikke mindre i den kollektive bevidsthed i dag. Folketingsvalget i 2019 blev et klimavalg, siger man. Der er et bredt ønske om, at menneskets tilstedeværelse på kloden ikke skal sætte sig negative spor. Der spekuleres i, hvordan vi kan leve på en måde, så der også i fremtiden er plads til alle fra nær og fjern – og med respekt for plante- og dyreriget. Mennesker udtrykker sig forskelligt og med forskellige grader af radikalitet, men samlet set kan man godt tale om en bevægelse – en flydende bevægelse med fokus på, hvordan vi kan leve bæredygtigt og ansvarligt.

Som kristen tager jeg bevægelsen seriøst, fordi den allerede har indflydelse. For mange bliver det hér, man praktiserer og konkretiserer vores tids ophøjede værdier: lighed og retfærdighed. Det har stor appel til min generation, for når man er en del af bevægelsen, er der konkrete handlinger og livsmønstre at træde ind i, som giver mulighed for

at udtrykke dyd. Jeg tror, at det taler til et behov. Mange unge mennesker stiller sig grundspørgsmålene: "Er jeg god nok? Hvordan kan jeg se mig selv og andre i øjnene?" Bevægelsen giver sine svar.

Det bør vække kirkens interesse – og måske bekymring? Går bevægelsen ind og imødekommer et religiøst og eksistentielt behov, som kirken burde dække? Alene af den grund bør kirken overveje bevægelsens tematikker. Kirken skal dog ikke efterabe tidens tendenser, forskubbe fokus og prædike noget nyt, men fortsat kalde til omvendelse, forkynde Kristus og lade evangeliets lys, den kristne tradition og visdom skinne på tendenserne i tiden.

Det betyder, at vi skal involvere os i den verden, som Jesus elsker. Magnus Malm siger i sin bog *Som om Gud ikke findes*, at kirken selv sekulariserer de områder af livet, som kirken trækker sig fra. Men der er ingen grund til at trække sig. Kristendommen har ikke kun noget at sige om det åndelige domæne i vores liv. Den nu afdøde amerikanske teolog og apologet Francis Schaeffer sagde, at bibelsk kristendom ikke blot er en række sandheder, men sandheden. Bibelsk kristendom er sandheden om hele virkeligheden og om, hvordan man lever i lyset af den sandhed. Denne bog er blevet til ud fra den overbevisning, at kristendommen har noget at sige om hele tilværelsen, hvordan vi lever ansvarligt med hinanden og vores omgivelser og forvalter den tid, de penge og de valg, vi har fået givet.

Det betyder ikke, at kristne har nogen udtømmende viden på disse felter og kan tale endegyldigt om klima, bæredygtighed, økonomi, mad-etik, politik, livsstil og prioriteringer. Mange af de problematikker, som bogens forfattere tager op, er uhyre komplekse. Kristne er ikke selve sandheden, men vi skuer stykkevist sandheden i Jesus, som vi

tror på, og vi forsøger at leve i lyset af ham, i håb om at han præger vores perspektiver på tilværelsen.

Bogens formål er derfor at give forskellige perspektiver på en række tematikker om bæredygtighed og forvalterskab, og bidragene er skrevet af mennesker med en kristen livsholdning. Målet er ikke at fastsætte en dogmatik. Mit håb er, at bogen må være et positivt bidrag til debatten, der kan skabe refleksion og være en berigelse for læserne.

I KFS ønsker vi at skabe plads til mening. Indsparkene i bogen er forfatternes egne holdninger og ikke nødvendigvis udtryk for KFS' holdning.

En stor tak til bogens forfattere. Uden jer var der ingen bog.

København, december 2021

Lars Boje Sønderby Jensen

Bæredygtighed, forvaltning og håb

Af Peter Søes, adjunkt/førsteamanuensis på
Menighedsfakultetet, cand.theol., ph.d.

Bæredygtighed og kristen tro – hænger det sammen? Klart ja, efter min mening. Jeg tror, kristne er kaldede til at arbejde for bæredygtighed overalt, hvor vi har indflydelse. Fordi næstekærligheden kræver det, og fordi det ligger i den kristne tro på, at Gud har gjort mennesket til forvalter af den verden, han har skabt. Og endnu mere fordi arbejdet for en bæredygtig verden springer ud af det håb, Kristus giver. Jeg tror dybest set, det er en del af efterfølgelsen af ham.

Det er i kort form, hvad jeg vil begrunde i dette kapitel, og for at kunne gøre det, begynder vi med selve ordet "bæredygtighed". Det er ikke særlig gammelt; det stammer fra en FN-ledet proces i 80'erne, som i 1987 førte til den såkaldte *Brundtland-rapport*, hvor det defineres som

... en brug af jordens ressourcer, der skaber balance mellem udnyttelse og beskyttelse, så vi ikke ødelægger vort livsgrundlag. En bæredygtig udvikling skal sikre menneskenes nuværende behov uden at forringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres.

Siden er bæredygtighed blevet den afgørende ledetråd for udviklingsarbejde verden over, mest tydeligt i FN's *Verdensmål for bæredygtig Udvikling* fra 2015, hvor det er det samlede begreb. Her er endnu flere temaer end i 1987 omfattet af begrebet, for eksempel ligestilling og uddannelse, og først og fremmest er verdensmålene langt mere konkret og forpligtende udformet.

I min gymnasietid var Gro Harlem Brundtland en helt. Det var i årene lige efter, at rapporten var udkommet. At hun var lykkedes med at få den vedtaget i et ellers splittet og handlingslammet FN, var et håbstejn af de store, og vi syntes dengang, at begrebet om bæredygtighed var lidt af en genistreg. Det synes jeg stadig – også i den udformning, det har fået i verdensmålene, så lad os se lidt på det:

- Det handler om måden, vi bruger “jordens ressourcer” på. Det skal ske på en måde, som ikke ødelægger vores “livsgrundlag”. Det handler dels om ikke at udtømme begrænsede ressourcer, dels om at indrette blandt andet landbrug og produktion sådan, at det ikke ødelægger betingelserne for fortsat at kunne dyrke og producere. Dengang i slutfirserne var fokus mest på miljø og forurening. I dag tænker vi naturligvis mere på klodens klima.
- Det handler om “fremtidige generationer”. De er tænkt med som mennesker, vi er etisk forpligtede over for. Erkendelsen af, at vores levevis i yderste konsekvens kan hindre, at fremtidens mennesker overhovedet har mulighed for at leve på jorden, er ny (eller var det i 1987). Selvfølgelig har man altid tænkt på “kommende slægter”, men ikke med det perspektiv. Ny viden om ressour-

cernes begrænsning, ny indsigt i grænserne for vækst¹ og formentlig også den kolde krigs grundstemning af, at det faktisk er muligt at ødelægge betingelserne for alt liv på kloden, har tilsammen givet et nyt fokus.

- Perspektivet er *hele* menneskeheden. Rapporten hedder netop *Vor fælles Fremtid*. Hvis man tidligere har tænkt på kommende generationers muligheder, har det handlet om "slægten", eventuelt stammen, klanen eller nationen. Erkendelsen af menneskehedens enhed er selvfølgelig ikke ny; den kender vi i forskellige varianter fra antik filosofi, fra østlig religion, fra oplysningsfilosofferne og fra Bibelen. Men det er ny indsigt, at vores brug af jordens ressourcer har konkrete konsekvenser for alle på kloden, nu og i fremtiden. Ligesom det er en ny erkendelse, at dette forpligter os etisk. I den forstand er destruktive produktionsformer og ødelæggende økonomiske strukturer ikke bare en forbrydelse mod de enkeltindivider, det går ud over, men simpelthen mod menneskeheden.²
- Perspektivet er *mennesker* og deres vilkår. Det gælder også FN's verdensmål: Når naturen skal beskyttes, på landjorden og i havene, er det for menneskers skyld. Når for eksempel overfiskning skal undgås, er det i og for sig ikke, fordi vi er forpligtet over for fiskene, men fordi det ikke er holdbart at ødelægge de bestande og den biodiversitet i hav- og kystområder, som over tre

1 Centralt i denne erkendelse står Romklubbens arbejde og udgivelser, ikke mindst bogen *Grænser for vækst*: Donella H. Meadows, *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind* (London: Earth Island, 1972).

2 Brundtlandrapporten bruger (selvfølgelig) ikke dette begreb, men perspektivet er det samme, som fik dommerne i Nürnberg til at indføre det efter 2. Verdenskrig: at det etiske ansvar gælder hele menneskeheden.

milliarder menneskers levebrød afhænger af. Naturen skal beskyttes, fordi den er livsgrundlag for mennesker, ikke fordi den har en værdi i sig selv.

Bæredygtighed og næstekærlighed

Hvad skal kristne tænke om bæredygtighed, og konkret om verdensmålene? For det første skal vi altså efter min mening sige helhjertet "ja" til dem og arbejde med på dem overalt, hvor vi har indflydelse. Det vil sige politisk, på skoler og uddannelsessteder, på arbejdspladser og i foreninger, som forbrugere og i den offentlige samtale. Også i kirkerne. Al anstændighed kræver det, og mere end det: Næstekærligheden kræver det.

Blandt alle Gammel Testaments bud fremhævede Jesus dette: "Du skal elske din næste som dig selv" (Mark 12,31). Det sammenfatter vores grundlæggende forpligtelse mod andre mennesker (Rom 13,8-10; Jak 2,8). Og selvom udtrykket i Bibelen normalt refererer til et konkret medmenneske i min umiddelbare nærhed, så handler det også om enhver, som jeg har indflydelse på med mit liv. I den forstand kan man sige, at det, der er sket med den "nye" erkendelse af, at vores livsstil direkte påvirker mennesker helt andre steder på kloden, og endog i kommende generationer, er, at også disse er blevet min næste.³ Som jeg derfor skylder at elske som mig selv. Svigter jeg her, svigter jeg Kristus.

3 Derfor er der naturligvis stadig nogle, der står mig nærmere end andre, fx familie, kollegaer og andre, jeg står i direkte forbindelse med på mit job og i de forskellige sammenhænge, jeg er en del af. Dem har jeg *mere* indflydelse på, end jeg har på andre, og *derfor* er mit ansvar og min pligt til at hjælpe i praksis større. Man kan sige, at et menneske er min næste i den udstrækning, jeg har indflydelse på hans/hendes liv.

Det betyder ikke, at mit ansvar så er grænseløst; det skal jeg vende tilbage til. Det betyder heller ikke, at det altid er indlysende, hvordan ansvaret konkret skal udmøntes. Verdensmålene er i den forbindelse ikke faldet ned fra himlen – og skulle læseren have enkelte punkter, hvor han/hun synes, de burde have set anderledes ud, er det fair nok. Også når det gælder de dilemmaer om prioritering, der nærmest pr. definition er indbygget i overvejelser af denne type: Skal man for eksempel først satse på fattigdomsbekæmpelse, beskyttelse af klimaet, krigsforebyggelse eller kvinders retsstilling? Det giver hverken Bibelen eller FN noget svar på.

Men på mindst to punkter er verdensmålene for mig at se et afgørende fremskridt i forhold til alle tidligere målsætninger af denne type:

- De insisterer på, at tingene hænger sammen. Bæredygtig udvikling fremmer *alle* målene, og manglende bæredygtighed på ét område, for eksempel fattigdom, er i sig selv en hæmsko for bæredygtighed på andre områder, for eksempel fred eller naturbeskyttelse. Det er en afgørende erkendelse.
- De insisterer på, at vi er etisk forpligtede på ethvert medmenneske, hvis liv vi har indflydelse på. Vi kan ikke begrænse vores ansvar til dem, som ligner os mest, og som vi føler os mest "på hold med".

Begge disse punkter vil bibellæsere umiddelbart nikke genkendende til. Og mange kristne vil formentlig, ligesom jeg selv, læse verdensmålene med en følelse af, at dette er indlysende rigtigt og godt, og at det forpligter os, ikke bare som samfunds- og verdensborgere, men som efterfølgere af Jesus.

Bæredygtighed og forvaltning

Samtidig vil bibellæsere måske føle, at der mangler to vigtige perspektiver i verdensmålene. Dels skabelsens perspektiv: at verden er Guds, og at Skaberens har betroet os at forvalte den. Dels håbets perspektiv: at Gud vil nyskabe himlen og jorden, når hans rige kommer. Og at vores liv derfor allerede nu skal formes af det håb.

I det følgende vil jeg argumentere for, at begge disse perspektiver *skærper* vores forpligtelse på en bæredygtig livsstil. Og at kristne derfor er kaldede til at gå foran i kampen for bæredygtighed, og det på en måde, som hverken er præget af resignation eller desperation, men derimod af den særegne blanding af nøjsomhed, enkel livsstil, taknemmelighed, gavmildhed og livsglæde, som lyser ud af evangeliernes skildring af Jesus og kredsen omkring ham.

Skabelsen først: I Første Mosebogs visionære skildring af paradiset står der, at Gud satte mennesket i Edens have, "for at han skulle dyrke og vogte den" (1 Mos 2,15). Det fremstår som en slags guddommelig *master plan* for forholdet mellem mennesket og den skabte natur, og vi kan umiddelbart gøre tre iagttagelser:

- Mennesket har en særstilling i forhold til naturen og en særlig opgave. Haven er en allerede formet livsverden, og opgaven er at beskytte den. Den er altså ikke bare et råstof, som mennesket skal forme efter eget for godtbeholdende og egne formål. Men det er heller ikke bare en statisk virkelighed, som helst skal have lov til at være i fred. Opgaven er også at dyrke den, altså at få den til at blomstre og lykkes.
- Haven er ikke bare en opgave, men et livsgrundlag og en kilde til glæde. Det er markeret i 1 Mos 2,16 med be-

falingen om at spise af havens træer, men også i 1 Mos 2,9, hvor det fremhæves, at træerne er *dejlige at se på*.

- Gud betror mennesket det, der er hans eget, og som han selv har givet ophav til og ejer. Derfor står mennesket til ansvar over for Gud. I 1 Mos 2,17 er ansvaret markeret med Guds befaling om kundskabstræet.

De første kapitler af Bibelen handler både om begyndelsen og om Guds vision for sit skaberværk til alle tider. Altså at Gud kalder mennesket ind i den verden, der dybest set er hans, og betror mennesket at forvalte den skabte verden for at beskytte og dyrke den. Det er en verden af dyr, planter og mineraler, en verden af givne livsmuligheder, og det understreges, at det er et godt sted at være. Særligt fremhæves skønheden og overfloden.

Jeg har med vilje taget afsæt her, i 1 Mos 2. Sagen beskrives med andre ord i 1 Mos 1,26-29 med befalingen til menneskene om at blive frugtbare og talrige og opfylde jorden og underlægge sig den og herske over den. Jeg er overbevist om, at betydningen er den samme, sådan som det også overordnet fremgår af de mange steder, dette tages op i resten af Bibelen, for eksempel i 5 Mos 8 og Sl 8: Mennesket skal "herske", ikke ved at udbytte eller ødelægge den skabte verden, men ved at beskytte den og få den til at blomstre.

Men sådan er det ikke altid blevet forstået. Mange har tolket ordet "herske" langt mere negativt. Læseren kender måske den ret udbredte kritik af kristen skabertro, at den ligefrem skulle være årsag til vor tids økologiske krise.⁴ Mere bredt anerkendt er den tese, at "problemet" er selve

4 I Danmark fx fremhævet af religionshistorikeren Jens-André P. Herbener, *Naturen er hellig. Klimakatastrofe og religion* (København: Information, 2015).

landbruget, altså overgangen fra jæger- og samlerkulturer til landbrugskulturer, hvor mennesket tæmmer og domesticerer naturen og bruger den til egne formål.⁵ Så er 1 Mos 1 ikke ligefrem årsagen til den økologiske krise, men bare ét prægnant udtryk for landbrugskulturens natursyn.⁶ Ikke desto mindre er bibelteksten en del af problemet, ikke en del af løsningen, hvis man forstår den sådan.

Og der er vitterligt kristne, som i tidens løb har forstået det sådan: Som et *carte blanche* til at drive rovdrift på naturen. I dansk sammenhæng er det ikke mindst teologen Ole Jensen, der har gjort opmærksom på det og kritiseret det. Allerede i sin bestseller fra 1976 bebrejdede han sin samtids toneangivende teologi for helt ensidigt at reducere skaberværket til råstof for menneskets selvudfoldelse.

Den påstand, som Herbener har gentaget i utallige temmeligt skingre debatindlæg gennem mange år, er, at det verdenssyn, som kommer til udtryk i 1 Mos 1, har taget al hellighed ud af naturen og reduceret den til råmateriale for menneskets hæmningsløse forbrug. Derfor har vi brug for at omvende os væk fra kristen tro til hedenskab, polyteisme, panteisme eller animisme. Fordi alt dette skulle bygge på en tro på hvert eneste naturfænomens iboende guddommelighed, og fordi denne tro er det eneste, der kan holde menneskets grådighed i skak og således imødegå klimakrisen.

Det kan undre, at en religionshistoriker slet ikke skelner mellem de ganske forskellige natursyn i hhv. polyteisme, panteisme og animisme. Ligesom det kan undre, at han ikke overvejer, om det snarere er den efter-kristne sekularisering, der er drivkraften i den økologiske krise, når nu den er sat ind samtidig med industrialiseringen.

- 5 I dansk sammenhæng fx populært og let tilgængeligt fremstillet af Tor Nørretranders i *Vild verden. Fremtidens føde* (København: Tiderne Skifter, 2010) og senest i *Karma Corona. På tærsklen til pandemiernes tidsalder* (København: People's, 2021).
- 6 Yuval N. Harari, *Sapiens. A Brief History of Humankind* (New York: Harper, 2015), 236.

Dermed deler denne teologi natursyn med den vækstideologi, som truer med at tilintetgøre livsbetingelserne på jorden og med at gøre livet indholds- og glædesløst.⁷

I én eller anden udstrækning spiller denne (mis)forståelse af 1 Mos 1 formentlig en rolle for nogle kristne klimaskeptikere, selvom jeg tror, teologi i virkeligheden betyder mindre i den forbindelse, end man kan få indtryk af i danske medier (især når de skriver om amerikanske forhold).⁸

Men i alle tilfælde: Jeg tror, det er en misforståelse af bibelteksten. Første Mosebog siger, som vi så, at verden er Guds, at den er god, og at mennesket har fået den betroet for at beskytte den og dyrke den. Befalingen i 1 Mos 1,26 om at "herske" skal vi forstå på den baggrund: Det handler om, at mennesket af Gud har fået en lederposition i hele skaberværket, og at Guds tanke er, at alt det, han skaber, skal lykkes og blomstre, ved at mennesket forvalter den opgave.

Jeg er klar over, at mange vil protestere mod dette. De vil sige, at så menneskecentreret er det grotesk at tænke om verden. Mennesket har kun eksisteret i en ubetydelig

7 Ole Jensen, *I vækstens vold. Økologi og religion* (København: Fremad, 1976), 139-46. Det er ikke mindst forståelsen af skabelsen hos teologerne W. Hermann og R. Bultmann, der står for skud. Ifølge Jensen viderefører de en foragt for naturen, som har at gøre med en forvrænget tolkning af 1 Mos 1. Mod dem peger Jensen bl.a. på andre tekster i Bibelen og i den kristne tradition, som understreger de ting, vi så ovenfor ud fra 1 Mos 2.

8 Robin Globus Veldman, *The Gospel of Climate Skepticism. Why Evangelical Christians Oppose Action on Climate Change* (Berkeley: University of California Press, 2019). Her undersøges også påstanden om, at ligegyldighed ift. klimaet blandt evangelikale kristne skyldes troen på, at jorden alligevel går under. Selvom man bestemt kan finde eksempler på folk, der tænker sådan, spiller det if. Veldman alligevel en langt mindre rolle, end europæiske medier oftest giver indtryk af.

brøkdelen af universets ufattelige alder, og kun på en planet i kredsløb om en enkelt stjerne i et hjørne af Mælkevejen – én lille galakse blandt hundreder af milliarder. Og selv hvis vi begrænser os til denne planet, så er mennesket en *newcomer* i livets lange historie. Skulle mennesket kunne have denne kosmiske betydning? Og skulle Gud – hvis han findes – ikke have større og vigtigere ting at tænke på?

Indvendingen er ikke ny. Salmisten David gengiver den sådan i Bibelen: “Når jeg ser din himmel, dine fingres værk, månen og stjernerne, som du satte der, hvad er da et menneske, at du husker på det, et menneskebarn, at du tager dig af det?” (Sl 8,4-5).

Bibelens svar – som David fortsætter med i en poetisk tolkning af 1 Mos 1,26-28 – er ganske provokerende: Mennesket *har* en særstatus, en lederrolle, en betydning som rækker ud over dets egen individuelle følelse af mening med livet. I sammenligning med stjernehimlens og universets dimensioner i rum og tid virker det kontraintuitivt. Men samtidig: lokalt her på jorden, hvem kan da nægte menneskets enestående betydning? Vi taler om *antropocæn*,⁹ altså om “menneskets epoke”, som et udtryk for, at efter industrialiseringen er mennesket den mest afgørende faktor for klodens biologi og endog for dens geologi.

Den klimakrise, vi står over for, er netop *menneskeskabt*. Og det er den fatale bagside af menneskets særstatus i verden: at når mennesket misrøgter sit ansvar, så får det ødelæggende konsekvenser for *hele* skaberværket. Sådan som Paulus fremhæver det i Rom 8,20: På grund af *menneskets* synd, blev *hele skabningen* “underlagt tomhe-

9 Nicola Davison, “The Anthropocene Epoch. Have We Entered a New Phase of Planetary History?”, *The Guardian*, 30 May 2019, <http://www.theguardian.com/environment/2019/may/30/anthropocene-epoch-have-we-entered-a-new-phase-of-planetary-history>.

den". Jeg tror, vi i vores tid ser denne bibelske sammenhæng tydeligere, end nogen anden generation i historien har haft mulighed for.

Mennesket er nemlig *forvalter*, ikke bare af sit eget liv, men af den skabte verden. Den er betroet gods, og vi kan ikke flygte fra ansvaret eller fra magten.

Forvaltning betyder at have ansvar for at bruge noget, som man ikke selv ejer. Det er en god sammenfatning af den bibelske beskrivelse af menneskets opgave i verden, og det ligger på en måde indbygget i selve skabertroen. Begrebet er ikke specielt hyppigt i Bibelen, men Jesus brugte det ofte, særligt i nogle af sine lignelser,¹⁰ hvor han både eksemplificerede det med at forvalte en formue og med at forvalte en (land)ejendom. Begge dele er der mange eksempler på i vores tid, så billedet er ikke svært at sætte sig ind i.

Indholdet af forvalteropgaven er dybest set det, som vi så ovenfor ud fra 1 Mos 2. Altså at mennesket er betroet sin livsverden af Gud, at det er en kilde til liv og glæde og muligheder, og at opgaven lyder på at beskytte den og få den til at blomstre og lykkes.

I kristent perspektiv er arbejdet for en bæredygtig udvikling forankret i forvalteropgaven. Det er simpelthen en del af opgaven med at beskytte den skabte verden, at der ikke drives rovdrift på ressourcerne. Det svarer helt til, hvis for eksempel en fondsbestyrer forvalter en formue, hvis afkast skal bruges til bestemte formål: Hvis han bruger selve kapitalen op, har han svigtet både forvalteropgaven og den ejer, han fik opgaven af.

Men på to måder betyder forvalteransvaret en *skærpe* af forpligtelsen på bæredygtighed.

10 Matt 21,33-46; 24,45-51; 25,14-30; Mark 12,1-12; Luk 10,9-19; 12,42-48; 16,1-13; 19,11-28.

- For det første ved en kristen, at verden har værdi i sig selv, simpelthen fordi Gud har skabt den. Paulus understreger det: "... alt, hvad Gud har skabt, er godt og skal ikke forkastes, når man tager imod det med tak; for det helliges ved Guds ord og ved bøn" (1 Tim 4,4-5).

Læg mærke til perspektivet: Naturfænomener, for eksempel træer eller kilder eller dyr, er ikke hellige i sig selv, sådan som de er det i naturreligionerne. Det er kulturfænomener heller ikke, for eksempel mad, fester, musik eller teater, som er hellige i mange kulturreligioner. Intet af det har en "iboende guddommelighed", som er belagt med tabuer, man kan komme til at krænke, hvis man bruger det forkert.

Ikke desto mindre gælder det, at *alt*, hvad Gud har skabt, er godt. Med tydelig henvisning til 1 Mos 1, hvor skabelsen skildres med et gentaget omkvæd: "Gud så, at det var godt." Det gælder både natur- og kulturfænomener (og alt det, vi ikke lige kan rubricere i nogen af de to kategorier): *Alt* er bibelsk set Guds skaberværk. Derfor har det værdi i sig selv, ikke kun nytteværdi som råstof for menneskers selvudfoldelse og forbrug.

Og for en kristen gælder ikke alene, at alt det skabte er godt. Det *helliges*, skriver Paulus, ved Guds ord og bøn, når man tager imod det med taknemmelighed. Alttså: Det skaberværk, som ikke i sig selv er helligt (som i natur- og kulturreligionerne), det *får* hellighed, når man tager imod det som en gave fra Gud. Vi kender det fra andre gaver, vi får af mennesker: De har en "merværdi" for os, fordi de på en måde er bærere af omsorg og kærlighed fra dem, vi har fået dem af. Derfor betyder for eksempel en skjorte, jeg har fået som gave, mere for mig end én, jeg selv har købt. Sådan gælder det ifølge Paulus hele det skabte liv, med alle natur- og kulturfæ-

nomener, at alt i det bærer Guds egen hellighed for den, der konkret takker Gud for det. Simpelthen fordi Gud har skabt det og betroet os det.

I forhold til FN's verdensmål betyder det, at naturen og de enkelte naturfænomener har værdi *i sig selv*. Det er ikke kun for kystnære befolkningers levebrøds skyld, vi skal modarbejde overfiskning, men fordi artsrigdommen af fisk og biodiversiteten i havene har værdi og skal behandles med værdighed og taknemmelighed. Og det gælder også kulturer og kulturelle udtryk: sprog, skikke, livsformer, håndværk, kunst osv. Det er alt sammen en del af den livsverden, som Gud har skabt godt.¹¹

Selvsagt er verden *også* råstof, og det gælder både dyr, planter, vand, mineraler – og naturfænomener. Gud har skabt det, for at vi skal *bruge* det, og mere end det: Han *skaber* fortsat og stadig gennem den måde, vi bruger, former og forvalter verden og vores eget liv på. Det betyder også, at hverken naturen eller kulturen er statiske. De udvikles og ændres over tid, og også dette er dybest set Guds skabergerning. Men i skabertroens og bønnens perspektiv ser vi, at alt dette er Guds, og derved helliges det, siger Paulus.

- For det andet ved kristne, at de ikke bare står til ansvar over for deres medmennesker, det vil sige jordens nu-

11 Det gælder selvfølgelig ikke hvert eneste kulturprodukt, fx enhver bog eller enhver film. For de er skabt af mennesker, og mennesker er syndere, og det præger dem i større eller mindre grad. Hitlers *Mein Kampf* er ikke "god", selvom den er et kulturprodukt. Men den kulturelle mangfoldighed i verden er en del af Skaberens gode skabergerning og afspejler rigdommen i Gud, og det giver ikke mening at udskille fx skønlitteratur, dans eller teater som "mere syndige" end andet, eller særlige håndværk eller bestemte nationale kulturer eller sprog. Der er i kristen skabertro et 'ja' til hele verdens mangfoldighed, lige så meget som der er et 'nej' til synd og ondskab.

værende og kommende beboere, sådan som FN's verdensmål påpeger. Det gør kristne selvfølgelig *også*, for næstekærligheden forpligter. Men dybest set står enhver til ansvar over for Gud for, hvordan man forvalter sit liv. Det gælder i de store livsvalg om, hvor og hvordan man skal bo, om uddannelse og job, ægteskab og familie, om økonomiske forpligtelser, man påtager sig osv., hvor man typisk tænker sig godt om, og hvor kristne ofte beder og søger gode råd fra andre. Det gælder også i de mellemstore valg – for eksempel om at købe en bil eller engagere sig i en sag eller omlægge til økologisk produktion – hvor der er mange faktorer på spil, og hvor bæredygtighed må være et vigtigt kriterium. Og det gælder hverdagens tusind små valg og prioriteringer af tid, kræfter og ressourcer i arbejde og fritid og forbrug, altså dér hvor vi i de fleste tilfælde er styret af lyst og frygt og vaner og sjældent overvejer vores handlinger særlig meget.

Pointen er *ikke*, at det er mere bæredygtigt og mere helligt og gudvelbehageligt, hvis vi bliver mindre spontane og impulsstyrede og mere styrede af bevidste valg med fokus på bæredygtighed. Pointen er *heller ikke*, at der er én bestemt rigtig, etisk og bæredygtig måde at agere på i hver af de mange valgsituationer. Sagen er den enkle, at vi i alt dette står til ansvar over for Gud.

Det er tydeligt i Bibelen, at det indebærer, at man tilstræber en enkel livsstil, hvor man hver især er gavmild med de ressourcer, man har fået betroet (fx Ef 4,28; 1 Tim 6,17-19). Det er der nemlig en større og mere ægte rigdom og glæde i end i at samle sig penge, fast ejendom og prestige. Men der er hverken fixerede beløbsangivelser i Bibelen eller entydige holdepunkter for, hvordan man skal prioritere i praksis. Forvalteransva-

ret er personligt og med vide rammer for kreativitet og personlige skøn.

Forvalteropgavens grænser

Forvalteransvaret betyder, at det er alvor at være menneske. Det har betydning, hvordan jeg lever mit liv, og jeg har ansvar for de mennesker, mit liv har indflydelse på, og for den del af Guds skaberværk, jeg har fået betroet. Det er et stort ansvar, men det er ikke grænseløst.

Først og fremmest gælder den enkeltes ansvar kun det, vedkommende selv har indflydelse på. Det er vigtigt at gøre sig klart, ellers bliver forvaltning til et abstrakt begreb, som kun virker dømmende og lammende i virkelighedens verden.¹² Det er for eksempel ikke mit ansvar, hvordan "vi i Danmark", eller "vi i Vesten" eller "vi i kirken" forvalter det, vi er betroet, med henblik på at fremme en bæredygtig udvikling vedrørende fred, retfærdighed, lighed og klima. Mit ansvar gælder kun det, jeg selv har indflydelse på. Alttså det, jeg selv forvalter, og det, jeg siger til andre. Og vi har ikke fået lige meget betroet, hverken af ressourcer, indflydelse eller taletid. Jesus er inde på det i en af sine forvaltningslignelser, hvor han siger, at "den, der har fået meget betroet, skal der forlanges så meget mere af" (Luk 12,48). I samme sammenhæng understreger han, at ansvaret også afhænger af, hvad man ved. Det spiller også en rolle her: Vi ved i dag, at vores brug af fossile brændstoffer påvirker atmosfærens sammensætning med fatale følger for klimaet og dermed livsbetingelserne på jorden. Ligesom vi ved, at de, der rammes hårdest, er klodens fattigste mennesker og de mest sårbare økosystemer. Den viden forpligter os, og

12 "Til det grænseløse ansvar svarer den hvileløse bekymring," K.E. Løgstrup, *Den etiske fordring* (København: Gyldendal, 1956), 60.

derfor er vi etisk ansvarlige på en anden måde end tidligere generationer, som ikke havde den viden.

Men der er også sat en grænse for forvalteropgaven af den skabte verden selv. Netop det forhold, at vi hver dag modtager den af Gud som en allerede formet livsverden, udstikker nogle rammer for, hvad forvaltningen går ud på. For det er *denne* verden, vi er sat til at forvalte. Vi er ikke sat til at gøre den til noget radikalt andet, end den er. Som vi så, betyder det ikke, at verden eller naturen er statisk, så vi helst bare skulle lade den være i fred. Opgaven er at "dyrke" den, altså at udvikle den, og dermed at vedkende sig menneskets særlige rolle i jordens liv, og at forvalte det med omsorg og omtanke. Alligevel er der, som jeg ser det, en slags konservativt forsigtighedsprincip indbygget i begrebet om forvaltning. Det er efter min mening en relevant indvending mod nogle af de såkaldte *geoengineering*-projekter i stor skala, som udforskes i disse år, for eksempel forsøg på at afværge klimakatastrofen ved ad teknologisk vej at påvirke stratosfæren, så indstrålingen fra solen bliver mindre. Jeg synes, den slags er skræmmende, og at det vidner om en nærmest fanatisk tro på menneskelig teknologisk evne til radikalt at omforme den skabte virkelighed. Rent bortset fra de risici, projekter som disse rummer for at gøre uoprettelig skade på livsmulighederne for mennesker, dyr og planter, så har vi dermed endnu en gang reduceret verden til materiale for vores egen tekniske formåen.

Endelig er der sat en grænse for ansvarets rækkevidde af Gud, altså af ham som har betroet os opgaven, og som vi står til ansvar over for. Det ligger i skabertroen selv: at Gud har givet mennesket den særstatus, vi har, er dybest set hans suveræne ansvar og valg. Det indebærer, at vi har magt, men det begrænser ikke *hans* almagt, som hvis spørgsmålet om magt i verden var et nulsumsspil, hvor

menneskets indflydelse på eget og andres liv og på verden gjorde, at vi eller verden så ikke længere var i Guds hænder.¹³

Det betyder, at vores magt og vores ansvar rækker præcis så langt, som Gud vælger, det skal række. Det gælder de gode virkninger af vores forvaltning i overensstemmelse med den *master plan*, vi så i Første Mosebog, hvor Gud tager menneskets beskyttelse og opdyrkning af jorden ind i sin fortsatte skabergerning. Det gælder også de dårlige virkninger af vores misrøgtning af forvalteransvaret. Både når han begrænser skadevirkningerne af menneskers svigt på utallige måder, som vi kun sjældent kan gennemskue, og når han simpelthen indoptager og bruger konsekvenserne af menneskers selvished og ondskab til sine egne formål.

I alt dette er vores forståelse begrænset. Men det er heller ikke i forståelse, vi skal nærme os Skaberen og hans gerning, det er i *taknemmelighed* og *troskab*. Konkret: ved hver dag ofte at takke Gud for den verden, han skaber, og som han giver hver enkelt af os som en kilde til liv og glæde. Utallige salmer og sange kan bruges til det, hvis man selv mangler ord. De fokuserer ofte på naturen, og den er fundamental, fordi det med den er så tydeligt, at vores liv og livsgrundlag og glæde ikke er vores egen gerning eller fortjeneste. Men Guds skabergerning slutter jo ikke her.

13 Jeg er klar over, at nogle vil sige, at dette er selvmodsigende, og jeg er enig i, at det ville det være, hvis Gud var én faktor blandt andre i verden, altså hvis han selv var en del af årsagskæderne i rum og tid. Men nu er Gud efter kristen bekendelse ikke det. Han er derimod verdens *skaber*, altså ophav til både tid, rum og årsagskæder. Derfor betyder menneskers (og andre faktorerers) magt og indflydelse ikke logisk nogen indskrænkning af *hans* almagt. Den nærmere religionsfilosofiske begrundelse for det lader jeg ligge i denne sammenhæng.

At han er skaber, betyder, at han er den, der giver os alle daglige fornødenheder, og alt det, vi har i overflod, af mad og tøj og hjem, af familie, venner og alle andre relationer, af helbred, af arbejde og fritid, af muligheder, af oplevelser, af meningsfulde opgaver og alt andet godt. Alt dette giver han i sin suveræne godhed og kærlighed, uden at vi har fortjent det først. Og, som Luther siger det i *Lille Katekismus*, "for alt dette skylder jeg at takke og prise ham og tjene ham og være ham lydige".

Alt dette er *hans*; vi har blot fået det betroet, og for egen del kan jeg uden videre gøre Paulus' ord til mine: "Gud magter at give jer al nåde i rigt mål, så I altid i alle måder har nok af alt og endda overflod til at gøre godt" (2 Kor 9,8).

Troskab i forvaltningen er dybest set ikke andet end dette: *at gøre godt*, at bruge de midler, vi for en tid har fået betroet, til at gøre godt. Rent materielt bliver livet så selvfølgelig mærkbart fattigere, end det ville have været, hvis vi havde brugt alle pengene på os selv. Men helt ærligt: For hvor mange af os i Danmark er det noget reelt problem? De fleste af os har for længst nået en levestandard, hvor vi har alt, hvad vi med nogen rimelighed kan siges at have brug for til vores liv, og hvor der er masser af råderum til at gøre godt. Bæredygtighed koster noget på alle parametre; det er ikke gratis at beskytte hverken fred, undertryktes retsstilling, klima eller miljø, eller at sikre vand og mad til alle. Men det er ikke, fordi vi ikke har råd. Det koster utvivlsomt på antallet af flyrejser og på, hvilke luksusvarer vi forbruger, og hvordan. Men det behøver ikke koste på livsglæde, på fællesskab, på kultur- eller naturoplevelser. Det kan vi fråse i, så meget vi vil, og det er udtryk for kristen skabertro at gøre det.